

التسامح المتبادل بين الافراد على أساس مكونات الذكاء المعنوي لدى طلاب المدارس الثانوية في مدينة تبريز

منصور بيرامي^١، دل آرام محمدی^{٢*}

١- قسم علم النفس، كلية التربية وعلم النفس، جامعة تبريز، تبريز، إيران.

٢- نادي الباحثين الشباب والنخبة، فرع تبريز، جامعة آزاد الإسلامية، تبريز، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيدة دل آرام محمدی، البريد الإلكتروني: Mohamadi_d@Tabrizu.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٣ صفر ١٤٤٠

وصول النص النهائي: ٩ ربيع الثاني ١٤٤٠

القبول: ٢١ ربيع الثاني ١٤٤٠

النشر الإلكتروني: ١٤ رجب ١٤٤٠

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: يعتبر التسامح من المفاهيم التي تؤخذ بعين الاعتبار في الدين وعلم النفس الإيجابي، وقد تم التأكيد على دوره البناء في الصحة العقلية وخلق علاقات سليمة بين الأفراد. هناك العديد من العوامل تستطيع ان تسهل التسامح وقد يكون الذكاء المعنوي من ضمنها. وعلى هذا الأساس، فإن الهدف من البحث هذا، تبوؤ التسامح المتبادل بين الأفراد القائم على أساس مكونات الذكاء المعنوي لدى طلاب الثانوية في مدينة تبريز.

منهجية البحث: لقد أجري البحث بالطريقة الوصفية-الارتباطية. وقد اشتمل المجتمع الاحصائي ٢٥٠ طالباً من طلاب المرحلة المتوسطة تم اختيارهم من مدارس المنطقة الثانية من مدينة تبريز من خلال أخذ العينات العنقودية متعددة المراحل بناءً على جدول مورجان. لقد اكمل الطلاب اختبارات واستبيانات عبدالله زادة للذكاء المعنوي ومقياس التسامح للاحتشام زادة والزملاء. تم تحليل البيانات وتجزئتها مستخدماً اساليب احصائية كعامل ارتباط بيرسون وتحليل الانحدار الخطي متعدد المتغيرات. تمت مراعاة جميع الموارد الأخلاقية في هذا البحث؛ وإضافة إلى هذا، فإن مؤلفي المقالة لم يشيروا الى اي تضارب في المصالح.

الكشوفات: اظهرت الكشوفات ان هناك علاقة ايجابية وذات دلالة احصائية بين الادراك وعلاقة مصدر الحياة وبين التسامح ($P < 0.01$ و $r = 0.229$) وكذلك بين الحياة المعنوية وبين التسامح ($P < 0.001$ و $r = 0.324$). اضافة الى هذا، فإن نتائج رغريسون (تحليل الانحدار) اثبتت أنه تستطيع الحياة المعنوية ان تتنبأ بنسبة ١٠/٥٪ من التباين في المساحة بشكل كبير.

الاستنتاج: بناء على النتائج يمكن القول أن المعنوية في الواقع هي البحث عن عناصر مقدسة، البحث عن المعنى والوعي العالي والتميز وبإمكان الذكاء المعنوي ان يعتبر قدرة لاستخدام هذه الموضوعات التي بإمكانها ان تتنبأ بوظيفة الفرد وتكيفه وكذلك انها تزيد من التسامح المتبادل بين الأشخاص.

الكلمات الرئيسية:

التسامح
الذكاء
الطلاب
المعنوية

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Bayrami M, Mohammadi D. Interpersonal Forgiveness based on Spiritual Intelligence Components among High School Male Students of Tabriz. J Res Relig Health. 2019; 5(1): 19- 28. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i1.17576>

پیش‌بینی بخشودگی بین فردی بر اساس مؤلفه‌های هوش معنوی در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه‌ی دوم شهر تبریز

منصور بیرامی^۱ ID، دل آرام محمدی^۲ ID*

۱- گروه روان‌شناسی، دانشکده‌ی علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۲- باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران.

*مکاتبات خطاب به خانم دل آرام محمدی؛ رایانامه: Mohamadi_d@Tabrizu.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۲۱ مهر ۱۳۹۷

دریافت متن نهایی: ۲۶ آذر ۱۳۹۷

پذیرش: ۸ دی ۱۳۹۷

نشر الکترونیکی: ۱ فروردین ۱۳۹۸

چکیده

سابقه و هدف: بخشودگی از مفاهیمی است که در مذهب و روان‌شناسی مثبت‌نگر به آن توجه شده؛ و بر نقش سازنده‌ی آن در سلامت روانی افراد و ایجاد روابط سالم تأکید شده است. عوامل مختلفی می‌تواند بخشودگی را تسهیل نماید که احتمالاً هوش معنوی یکی از آنها است. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر پیش‌بینی بخشودگی بین فردی بر اساس مؤلفه‌های هوش معنوی در دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه‌ی دوم شهر تبریز است.

روش کار: این پژوهش از نوع توصیفی-همبستگی است. از جامعه‌ی آماری دانش‌آموزان پسر مقطع متوسطه‌ی ناحیه‌ی دو نمونه‌ی بی به تعداد ۲۵۰ نفر به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ی چندمرحله‌ی و بر اساس جدول مورگان انتخاب شد. آزمودنی‌ها پرسش‌نامه‌های هوش معنوی عبدالله‌زاده و مقیاس بخشودگی بین فردی احتشام‌زاده و همکاران را تکمیل کردند. داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از روش‌های آماری همبستگی پیرسون و رگرسیون خطی چندمتغیره تجزیه و تحلیل شد. در این پژوهش همه‌ی مسائل اخلاقی رعایت شده است و نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد بین درک و ارتباط سرچشمه‌ی هستی با بخشودگی ($P < 0/01$) و $r = 0/229$) و همچنین بین زندگی معنوی با بخشودگی ($P < 0/001$) و $r = 0/324$) رابطه‌ی مثبت و معناداری وجود داشت. علاوه‌براین، نتایج رگرسیون نشان داد که زندگی معنوی می‌تواند ۱۰/۵ درصد واریانس بخشودگی بین فردی را به طور معنی‌داری پیش‌بینی کند.

نتیجه‌گیری: بر اساس نتایج می‌توان گفت معنویت جستجو برای یافتن عناصر مقدس، معنایابی، هشیاری بالا و تعالی است و هوش معنوی توانایی برای استفاده از این موضوعات است که می‌تواند کارکرد و سازگاری فرد را پیش‌بینی کند و بخشودگی بین فردی را بالا برد.

واژگان کلیدی:

بخشودگی

دانش‌آموزان

معنویت

هوش

استناد مقاله به این صورت است:

Bayrami M, Mohammadi D. Interpersonal Forgiveness based on Spiritual Intelligence Components among High School Male Students of Tabriz. J Res Relig Health. 2019; 5(1): 19- 28. doi: <https://doi.org/10.22037/jrrh.v5i1.17576>

مقدمه

از دیرباز، انسان برای حفظ حیات خویش به زندگی جمعی گرایش داشته، به این ترتیب اجتماعات شکل گرفته است. انسان برای تنظیم روابط خود در اجتماع، محدوده‌هایی را برای رفتار خویش ایجاد کرده است که تخطی از آنها با رنجش و نارضایتی روبه‌رو می‌شود. رنجش‌ها پیامدهای گوناگون فردی و اجتماعی دارد که از عمده‌ترین آنها خشم، نفرت، کینه، انتقام‌جویی، افترا و گسستن روابط دوستانه است (۱). برای جلوگیری از این مشکلات، نیاز به گزینه‌ی دیگری یعنی بخشودگی^۱ آشکار می‌شود که فرایند ارتباطی مؤثر و راهی برای ترمیم جراحت‌ها در رویارویی با خطا و بی‌عدالتی است که شاهره سلامت روانی انسان به شمار می‌رود (۲).

بخشودگی عبارت است از ویژگی‌یی که در اثر آن فردی که در روابط بین فردی، آزار یا صدمه دیده است، خطای فرد خاطی را گذشت می‌کند (۳). به عقیده‌ی برگز^۲، به نظر می‌رسد فرایند بخشش و روان‌درمانی مشابه؛ و هر دو شامل همدلی و احیا مجدد باشد. زیرا قلب‌های بخشنده به افراد اجازه می‌دهند تا از درد و رنجش گذشته رها شوند و خلاقیت بیشتری داشته باشند. علاوه‌براین، بخشش؛ زندگی و روابط افراد را دوباره سازمان می‌دهد. با این حال اگر زمان کافی برای پردازش شناختی و احساسی از گناه و بخشش داده نشود، بخشش تأثیر کمی دارد (۴).

نتایج برخی از مطالعات نشان داده که بخشش با شاخص‌های مثبت سلامت‌مدار شامل سطح پایین برانگیختگی، استرس فیزیولوژیکی، واکنش‌پذیری کورتیزول^۳، افسردگی، اضطراب و خشم؛ و با سطح بالایی از سلامت روانی و فیزیکی مرتبط است (۵). از سویی دیگر در بعضی از پژوهش‌ها نیز یافته‌های متناقضی گزارش شده است؛ برای مثال مشخص شده است که بعضی اوقات بخشودگی می‌تواند موجب آسیب‌دیدگی روابط شود، به‌ویژه زمانی که تخلف واضحی از طرف فرد خاطی روی داده باشد (۶).

الهی‌دانان معتقدند در جامعه سازش و آشتی میسر نمی‌شود مگر اینکه احساس یا عملی به نام «عفو و بخشش» در وجود آدمی پویا و همیشگی باشد (۷). بررسی آیات و روایات در اسلام نیز نشان‌دهنده‌ی تأکید بر بخشش افراد و

خطاهای دیگران است. خداوند در آیه‌ی ۱۹۹ سوره‌ی اعراف می‌فرماید: «ای رسول ما روش عفو را در پیش بگیر و امر به معروف و نیکی کن و از نادانان روی برگردان». علاوه‌براین، در آیه‌ی ۲۳۷ سوره‌ی بقره نیز می‌فرماید: «گذشت به تقوا نزدیک‌تر است». پس بخشش مفهومی معنوی شناخته می‌شود که به فرهنگ، زمان یا مکان جغرافیایی خاصی محدود نیست. به‌طوری‌که گروهی از پژوهشگران بر بُعد معنوی و فراشخصی بخشایش تأکید دارند و آن را بالاتر از تعاملات روزمره‌ی انسان‌ها با یکدیگر می‌دانند (۸). از نظر سازمان بهداشت جهانی، معنویت یکی از متغیرهای مهم و مؤثر در کمال و سلامت انسان است. بر خلاف ادعای برخی از روان‌شناسان سابق که گرایش‌های معنوی را مانع سلامت روانی انسان می‌دانستند، آشکار شده است که گرایش‌های معنوی نقش اساسی در پیشگیری از اختلالات روانی شایع مانند افسردگی، اضطراب، اعتیاد، مشکلات خانوادگی و زناشویی دارد (۹). از این رو، اخیراً توجه به معنویت در سراسر جهان فراگیر شده است و فوائد خوبی که ممکن است از رفتارهای معنوی ناشی شود، می‌تواند برای سلامت جمعیت جهانی در آینده مفید باشد و توانایی لازم را برای دسترسی به کمال و صلح فراهم کند (۱۰). بر این اساس، معنویت و در رأس آن هوش معنوی می‌تواند راهبردی مقابله‌یی در نظر گرفته شود و در جهت حل مشکلات و مسائل پرتنش روزمره در موقعیت‌های گوناگون نقشی مهم ایفا کند (۱۱). یافته‌های پژوهش خدایانه‌ی و همکاران نشان می‌دهد که راهبردهای شناختی معنوی، یکی از عوامل تعدیل‌کننده در بازسازی، پذیرش، سازش‌یافتگی و کاهش حالت‌های خستگی و آشفتگی در بیماران است (۱۲).

یکی از متغیرهایی که در سال‌های اخیر توجه روان‌شناسان را به خود جلب کرده است و به نظر می‌رسد با نحوه‌ی رفتار و سازگاری فرد در اجتماع رابطه دارد، هوش معنوی^۴ است. این سازه، مفهوم «معنویت» و «هوش» را در یک سازه ترکیب کرده است. معنویت جستجو برای یافتن عناصر مقدس، معنایابی، هشیاری بالا و تعالی است و هوش معنوی توانایی برای استفاده از این موضوعات است که می‌تواند کارکرد و سازگاری فرد را پیش‌بینی کند و نتایج و محصولات ارزشمندی به بار آورد (۱۳). زوهار و مارشال^۵ به طور گسترده درباره‌ی سازه‌ی هوش معنوی بحث و بررسی کرده‌اند. به نظر آنها، معنویت به معنای اجتناب از زندگی و مشکلات و

^۱) forgiveness

^۲) Berez

^۳) Cortisol

^۴) spiritual intelligence

^۵) Zohar & Marshall

می‌رسد برای تأمین شرایط مناسب برای نیل به اهداف آموزشی، تربیتی و تضمین سلامت افراد در جامعه در سنین مختلف، شیوه‌های مناسب برای تأمین سلامت روانی در مدارس مدنظر قرار گیرد. بر این اساس، هدف پژوهش حاضر، بررسی رابطه‌ی هوش معنوی و بخشودگی بین فردی است.

روش کار

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

کمیته‌ی اخلاق در پژوهش‌های زیست پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی این پژوهش را تأیید کرده است. این پژوهش از نوع توصیفی-همبستگی است. جامعه‌ی آماری پژوهش را کلیه‌ی دانش‌آموزان پسر متوسطه‌ی دوم ناحیه‌ی دو تبریز، به تعداد ۳۲۲۰ نفر که در سال تحصیلی ۹۴-۹۵ مشغول به تحصیل بودند، تشکیل دادند. از میان آنها نمونه‌ی شامل ۲۵۰ دانش‌آموز به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ی و بر اساس جدول مورگان و با رعایت ملاک ورود (اشتغال به تحصیل در زمان اجرای پژوهش، نداشتن مشکل روان‌شناختی شدید، همکاری با پژوهشگر) به صورت تصادفی و با خطای معیار $z=1/96$ و درجه‌ی اطمینان $d=0/05$ انتخاب شد. بدین ترتیب که ابتدا شش مدرسه‌ی دولتی و از هر مدرسه دو کلاس انتخاب شد. پرسش‌نامه‌ها با هماهنگی‌های صورت‌گرفته در کلاس‌ها توزیع؛ و بعد از ۱۵ دقیقه جمع‌آوری شد. داده‌های پژوهش بعد از کنار گذاشتن پرسش‌نامه‌های مخدوش از ۲۵۰ پرسش‌نامه جمع‌آوری شد و با استفاده از روش آماری پیرسون و رگرسیون خطی چندمتغیره تجزیه و تحلیل شد.

ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش عبارت است از:

پرسش‌نامه‌ی بخشودگی بین فردی: احتشام‌زاده، احدی، عنایتی و حیدری این پرسش‌نامه‌ی ۲۵ سؤالی را که هدف آن سنجش میزان بخشودگی بین فردی و ابعاد آن (ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی = ۱۲ ماده، کنترل رنجش = ۶ ماده و درک و فهم واقع‌بینانه = ۷ ماده) در افراد مختلف است، تهیه کرده‌اند (۲۴). طیف پاسخگویی این پرسش‌نامه از نوع لیکرت چهار درجه‌ی است. در پژوهش احتشام‌زاده و همکاران برای سنجش روایی مقیاس بخشودگی بین فردی، از اجرای هم‌زمان آن با خرده‌مقیاس بخشودگی در خانواده‌ی اصلی^۳ استفاده

بلا تکلیفی نیست، بلکه ما به کمک معنویت نیازهایمان را شناسایی و بیان؛ و مشکلاتمان را حل می‌کنیم و با استفاده از آن می‌توانیم حوادث و رخداد‌های زندگی را از نظر معنادهی غنی‌تر کنیم (۱۴). هوش معنوی ظرفیت انسان برای جستجو و پرسیدن سؤال‌های غایی درباره‌ی معنای زندگی و به طور هم‌زمان تجربه‌ی پیوند یکپارچه بین هر یک از ما و جهانی است که در آن زندگی می‌کنیم (۱۵). ویژگی‌هایی چون خودآگاهی، بصیرت، انعطاف‌پذیری، کنترل خویش، حس الهام و هدایت درونی، بخشش، توانایی روبه‌رو شدن با مشکلات، رنج‌ها و تحمل آنها و توانایی کار کردن برخلاف جریان حاکم از مؤلفه‌های کلی هوش معنوی است (۱۶). بررسی تحقیقات از رابطه‌ی بین هوش معنوی با سازگاری و برون‌گرایی حکایت می‌کند (۱۷). لیچ و لارک^۱ دریافته‌اند که معنویت ممکن است تا حدی واریانس بخشودگی را تبیین کند و بهزیستی معنوی با بخشودگی دیگران مرتبط است (۱۸). امانی و همکاران در پژوهشی نشان داده‌اند که بخشودگی خود و دیگران با هوش معنوی همبستگی دارد (۱۹). نتیجه‌ی پژوهش غفوری، مشهدی و حسن‌آبادی روشن ساخت که روان‌درمانی معنوی مبتنی بر روش بخشودگی موجب افزایش بخشودگی و در نتیجه رضایتمندی زناشویی و کاهش معنی‌دار تعارضات زوجین می‌شود (۲۰). یافته‌های پژوهش ابراهیمی حاکی از وجود رابطه بین مؤلفه‌های هوش معنوی و بخشودگی بین فردی است، به طوری که مؤلفه‌های هوش معنوی می‌تواند تا حدی واریانس بخشودگی را در دانش‌آموزان پیش‌بینی کند (۲۱). با توجه به اینکه دانش‌آموزان دبیرستانی به دلیل تغییرات و ویژگی‌های خاص دوره‌ی نوجوانی در معرض آسیب‌پذیری بیشتری قرار دارند و نداشتن روابط سالم بین فردی می‌تواند به نقص عملکرد در مدرسه، تحصیل و خانواده منجر شود و در نهایت ممکن است به افت تحصیلی و اخراج از مدرسه و بروز رفتارهای بزهکارانه بینجامد و منشأ پیامدهای طولانی ناگواری شود (۲۲) و از سویی دیگر، نظام آموزشی ما راهکاری مؤثر و بنیادی برای بهبود تعاملات بین دانش‌آموزان و حتی بین دانش‌آموزان و اولیای مدرسه معرفی نکرده است و به نقش معنویت و آموزش بخشش در دروان بحرانی نوجوانی که می‌تواند به عنوان یکی از روش‌های پربارسازی؛ پیش‌قدم بودن، پیش‌قدم شدن، تقویت اراده، افزایش انتظار و امید بیشتر به آینده را در دانش‌آموزان تقویت کند، توجه کافی نشده است (۲۳). بنابراین، ضروری به نظر

^۱ اداره‌ی آمار سازمان آموزش و پرورش

^۳ Family Forgiveness Scale (FFS)

^۱ Leach & Lark

شده که همبستگی بین این دو مقیاس معنی‌دار به دست آمده است. این رابطه حاکی از روایی خوب این مقیاس است. همچنین پایایی پرسش‌نامه یا قابلیت اعتماد آن با استفاده از روش اندازه‌گیری آلفای کرونباخ محاسبه شد که برای ارتباط مجدد و کنترل انتقام‌جویی ۰/۷۷، کنترل رنجش ۰/۶۶، درک و فهم واقع‌بینانه ۰/۵۷ و کل پرسش‌نامه ۰/۸۰ گزارش شده است (۲۴). در این پژوهش نیز پایایی به روش آلفای کرونباخ ۰/۷۶ به دست آمد.

مقیاس هوش معنوی: عبدالله‌زاده و همکاران پرسش‌نامه‌ی هوش معنوی را در سال ۱۳۸۸ تهیه کرده‌اند. این پرسش‌نامه دارای ۲۹ ماده است که به روش لیکرت (کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) نمره‌گذاری می‌شود. پایایی این آزمون برابر با ۰/۸۹ به دست آمده است و روایی آن علاوه بر روایی محتوایی و صوری که با نظر متخصصان تأیید شده، در تحلیل عاملی پرسش‌نامه نیز همبستگی کلی سؤال‌ها با همدیگر بالای ۰/۳۰ گزارش شده است. پرسش‌نامه‌ی هوش معنوی دارای دو عامل است: عامل اول، درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هستی؛ و شامل ۱۲ سؤال است. برای مثال «به جستجو کردن و پرسیدن

سؤال‌های بنیادی و اساسی زندگی و هستی علاقه دارم» و «حضور ملکوتی و الهی خداوند را در جهان باور دارم»؛ و عامل دوم زندگی معنوی با هسته‌ی درونی؛ و شامل ۱۷ سؤال است؛ برای نمونه «از خدمت کردن به دیگران لذت می‌برم» و «زندگی‌ام با معنا و همراه با احساس ارزشمندی و هدفمندی است» (۱۶). پایایی این پرسش‌نامه در پژوهش حاضر ۰/۷۹ به دست آمد.

یافته‌ها

آزمودنی‌ها شامل ۲۵۵ پسر مقطع متوسطه‌ی دوم بودند که از هر پایه چهار کلاس در دامنه‌ی سنی ۱۶-۱۸ سال و با میانگین کل ۱۷/۱ سال از طبقه‌ی اقتصادی-اجتماعی متوسط، انتخاب شدند. از این تعداد (پس از کنار گذاشتن پرسش‌نامه‌های مخدوش) ۷۵ نفر در رشته‌ی ریاضی، ۹۱ نفر رشته‌ی تجربی و ۸۴ نفر در رشته‌ی انسانی تحصیل می‌کردند. در جدول شماره‌ی ۱ مشخصات توصیفی متغیرهای هوش معنوی و بخشودگی بین فردی نمونه‌ی پژوهش نشان داده شده است.

جدول (۱) مشخصات توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیرها	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	کمترین	بیشترین
بخشودگی بین فردی	۲۵۰	۶۱/۲۳	۱۰/۱	۳۳	۹۳
درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هستی	۲۵۰	۴۷/۶	۷/۲۳	۱۷	۵۸
زندگی معنوی با هسته‌ی درونی	۲۵۰	۶۰/۷۳	۸/۱۶	۳۹	۷۹

مثبت همبسته است.

در ادامه برای بررسی تأثیر هر یک از مؤلفه‌های هوش معنوی بر بخشودگی بین فردی، از رگرسیون خطی چندمتغیری استفاده شد که پیش‌فرض‌های این روش تأیید شد. پیش‌فرض نرمال بودن با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف در سطح $p > 0.05$ معنی‌دار بود که نرمال بودن توزیع را نشان می‌دهد. همچنین پیش‌فرض همگنی واریانس‌ها با اجرای آزمون لون در سطح $p > 0.05$ معنی‌دار به دست آمد که نشان‌دهنده‌ی یکسان بودن واریانس این متغیرها است. از این رو، می‌توان گفت متغیرهای پیش‌بین از یکدیگر مستقل هستند و هم‌خطی چندگانه اتفاق نیفتاده است.

برای بررسی رابطه‌ی بین بخشودگی بین فردی با مؤلفه‌های هوش معنوی، ماتریس همبستگی بین متغیرها در جدول شماره‌ی ۲ آمده است.

جدول (۲) ضریب همبستگی بین متغیرهای پژوهش

متغیرها	۱	۲	۳
۱) بخشودگی بین فردی	۱		
۲) درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هستی	۰/۲۲۹*	۱	
۳) زندگی معنوی با هسته‌ی درونی	۰/۳۲۴**	۰/۵۸**	۱

* $p < 0.01$ ** $p < 0.001$

مندرجات جدول شماره‌ی ۲ نشان می‌دهد که بین درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هستی و بخشودگی ($P < 0.01$) و بین زندگی معنوی با بخشودگی ($p < 0.001$) و $r = 0.229$ ، رابطه‌ی مثبت و معناداری وجود داشت. پس تغییرات بخشودگی با تغییرات نمرات هوش معنوی به شکل

جدول ۳) مدل رگرسیون چندمتغیری مربوط به سهم هر یک از ابعاد هوش معنوی در پیش‌بینی بخشودگی

متغیر	ضریب بتای غیر استاندارد	ضریب بتای استاندارد	انحراف معیار	مقدار احتمال	R (همبستگی نیمه تفکیکی)	R ²
زندگی معنوی با هسته‌ی درونی	۰/۳۵	۰/۲۸	۰/۱۱	۰/۰۰۱	۰/۳۲۴	۰/۱۰۵
درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هسته‌ی	۰/۱۲۷	۰/۰۹۴	۰/۱۰۲	۰/۲۲	۰/۰۷	۰/۰۰۵
مدل کلی				۰/۰۰۱	۰/۳۲	۱۰/۲

مندرجات جدول شماره ۳ نشان می‌دهد متغیر زندگی معنوی با هسته‌ی درونی در پیش‌بینی بخشودگی بین فردی از نظر آماری معنادار بود ($p < 0/001$) و همبستگی این مؤلفه و بخشودگی با کنترل متغیرهای دیگر $R = 0/324$ به دست آمد و توانست ۱۰/۵ درصد از واریانس کلی بخشودگی را به طور منحصر به فردی تبیین کند. اما درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هسته‌ی در پیش‌بینی بخشودگی نقش معناداری نداشت. با توجه به مدل کلی هم می‌توان گفت در مجموع دو مؤلفه‌ی هوش معنوی به اندازه ۰/۳۲ با بخشودگی رابطه داشتند و توانستند ۱۰/۲ درصد از تغییرات بخشودگی بین فردی را تبیین کنند.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش مؤلفه‌های هوش معنوی در پیش‌بینی بخشودگی بین فردی در دانش‌آموزان بود. نتایج به‌دست‌آمده نشان داد که بین مؤلفه‌های هوش معنوی (درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هسته‌ی و زندگی معنوی با هسته‌ی درونی) و بخشودگی بین فردی رابطه‌ی مثبت و معناداری وجود دارد. یعنی با افزایش درک و ارتباط با سرچشمه‌ی هسته‌ی و زندگی معنوی، احتمال بخشودگی بین فردی نیز افزایش می‌یابد. این یافته با نتایج تحقیقات دیگر همسو است (۱۲، ۱۹، ۲۰). در تبیین این یافته می‌توان گفت هوش معنوی انجام کاربردی مهارت‌های سازگاری و حل مسئله در موقعیت‌های خاص و زندگی روزمره است که افراد می‌توانند از آن برای چارچوب‌دهی و تفسیر مجدد تجارب خود بهره‌گیرند و تا آنجا که ممکن است موقعیت را تغییر دهند و یا بهتر مدیریت کنند (۱۹). در نتیجه وقتی در روابط بین فردی رنجشی حاصل شد افراد از طریق هوش معنوی، با پردازش و تفسیر مجدد آن سعی می‌کنند به شناخت و معرفت خویش عمق بخشند. در طول این پردازش افراد قادر می‌شوند تا نقش

خود را در خطای بین فردی و از دست دادن رابطه‌ی بازمینی کنند؛ و با معناداری عمیق از توجه صرف به خطاها و نقاط ضعف دیگران به درون خود هدایت شوند و با بررسی و درک نقش و مسئولیت قصور خود، وارد دنیای پدیداری دیگری شوند و او را مانند خویش جایز الخطا در نظر بگیرند و از این طریق به بخشودگی اقدام کنند (۲۰).

از دیدگاه اسلام نیز، کسی که از خطا و اشتباه دیگری می‌گذرد، رحمت و مهر الهی را به سوی خویش جلب می‌کند و با جلب رحمت و مهر الهی، شخص احساس خوشبختی و زیبایی را در خود می‌یابد. زیرا سرچشمه‌ی تمام زیبایی‌ها و کمالات را خداوند می‌داند. خداوند در آیه‌ی ۲۲ سوره‌ی نور یکی از عوامل جذب و رحمت الهی را عفو و گذشت کریمانه‌ی اشخاص نسبت به خطا و گناه دیگری می‌شمارد و در آیه‌ی ۱۴ سوره‌ی تغابن این مسئله را درباره‌ی روابط خانوادگی بین همسران و نسبت به فرزندان و حتی دشمنان گوشزد می‌کند و عفو و چشم‌پوشی از خطاها را زمینه‌ساز جلب رحمت خاص خداوندی می‌داند که آدمی را به آرامش و خوشی می‌رساند. پس افرادی که از هوش معنوی بالایی برخوردارند و نگاه خالصانه و معناداری به زندگی دارند، برای دریافت رحمت و بخشش الهی، توان بخشودگی بیشتری نیز دارند؛ زیرا بخشش خطای دیگران را موجب قرب الهی و سعادت خویش می‌پندارند.

یافته‌ی دیگر درباره‌ی سؤال پژوهش نشان داد که مؤلفه‌ی زندگی معنوی می‌تواند بخشودگی بین فردی را به شکل مثبت و معناداری پیش‌بینی کند. این یافته با نتایج تحقیقات دیگر همسو است (۱۸، ۲۱). در تبیین این یافته‌ها از دیدگاه آموزه‌ی می‌توان گفت که هوش معنوی ممکن است در قالب‌های صداقت، دلسوزی، توجه به تمام سطوح هشیاری، همدردی و متقابل، خیرخواهی معنوی و عملی در جستجوی سازگاری و

آموزشی، مذهبی و کانون‌های اصلاح و تربیت به صورت فردی و گروهی توصیه می‌شود.

محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: با توجه به اینکه پژوهش حاضر با پرسش‌نامه و به روش همبستگی انجام شد، نمی‌توان روابط علت و معلولی بین متغیرها متصور شد. برای پیگیری معتبرتر نتایج لازم است گروه وسیع‌تری از افراد با دیگر روش‌های پژوهش سنجیده شوند. علاوه بر این، اجرای تحقیق برای گروه نوجوانان با فرهنگ بومی خاص بود. با توجه به اینکه بخشودگی و معنویت از فرهنگ متأثر است پس امکان تعمیم نتایج به فرهنگ‌ها و گروه‌های دیگر با احتیاط همراه است.

پیشنهاد‌های پژوهش

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی فرهنگ‌های مختلف را در زمینه‌ی مذهب و بخشودگی بررسی کند.

قدردانی

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مصوب دانشگاه تبریز با کد پژوهش ۱۷/۳۳۵۰۹/د است. بدین‌وسیله از تمامی شرکت‌گذاشتگان در این مطالعه تشکر و قدردانی می‌شود.

حامی مالی

دانشگاه تبریز حمایت مالی پژوهش حاضر را بر عهده داشته است.

تضاد منافع

نویسندگان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی دربار‌ه‌ی این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

References

1. Bahramiyan O, Bahramiyan S, Mam Elahi B. Examining the potential for forgiveness in society and the impact of social capital on it. *Journal of Social Studies in Iran*. 2016;11(46):46-69. (Full Text in Persian)

هم‌سطح‌شدن با طبیعت و کل هستی باشد. ارتباط شخص را با خود، دیگران، خدا و به‌ویژه پرورش خودآگاهی تسهیل کند؛ و مدیریت وی را در مقابل حوادث با معنادگی و ارزش‌گذاری عمیق بهتر کند، در نتیجه افراد با تفکر و دوراندیشی راه‌حل بهتری انتخاب کنند؛ و در صورت ناسازگاری از کردار خود متأسف و محزون شوند، بنابراین به راحتی به جای سرزنش دیگران، هر کدام گناه و مسئولیت رفتار خود را بر گردن می‌گیرند و در جهت سازگاری و بخشش قدم بر می‌دارند (۲۵). همچنین، زندگی معنوی افراد علاوه بر لطافت و انعطاف‌پذیری در رفتار، سبب خودآگاهی و بینش عمیق فرد نسبت به زندگی و هدفدار نمودن آن می‌شود؛ به گونه‌ی که اهداف فراتر از دنیای مادی ترسیم می‌شود و همین فرایند موجب بخشش و سازگاری فرد با محیط به دلیل خشنودی و رضایت دیگران شده است، زیرا وی با این عمل در صدد جلب رضایت خداوند متعال است و سعی می‌کند به طور هم‌زمان تجربه‌ی پیوند یکپارچه را بین خود و جهانی که در آن زندگی می‌کند برقرار کند، در نتیجه با اقدام به بخشش این تجربه‌ی یکپارچه بودن را تسهیل می‌بخشد. از سوی دیگر دین مبین اسلام، معنای جهان را قرب به خدا می‌داند و زمانی انسان می‌تواند به زندگی خود معنای واقعی دهد که متخلق به صفات الهی شود. هر چند قرآن حقوق متقابل مردم را اثبات می‌کند و حق قصاص و مقابله به مثل را حکم عقلانی و شرعی می‌داند، محور تعاملات انسانی و روابط اجتماعی را احسان و عواطف قرار می‌دهد و در همان جایی که قصاص را یک حق می‌داند، بی هیچ درنگی عفو و گذشت را عمل اخلاقی مورد پسند می‌شمارد و عفو و گذشت از قصاص را نشانه‌ی از رحمت و مهربانی الهی می‌داند و خواهان عمل به آن می‌شود (۲۶). از این‌رو، کسانی که با نگاه معنوی به وقایع زندگی می‌نگرند با استعانت از خداوند، همیشه خود را در مسیر ارزش‌های معنوی قرار می‌دهند و سعی می‌کنند با اقدامی شایسته و با عفو و گذشت خطاهای دیگران به قرب الهی برسند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که هوش معنوی احتمالاً قادر است همچون تعدیل‌کننده‌ی رنجش‌ها و ناسازگاری‌ها عمل کند و موجب بخشودگی و ارتباط سازنده‌ی بین فردی شود. از این‌رو، آموزش و پرورش و سازمان‌های مربوط به بهداشت و سلامت می‌توانند با مداخلات معنوی به ارتباط سالم بین فردی کمک کنند. بنابراین، آموزش تمرین‌های عملی برای تقویت هوش معنوی، به عنوان یک آموزش روان‌شناختی، اخلاقی و معنوی در کلیه‌ی مراکز

2. Bradfield M, Aquino KJJom. The effects of blame attributions and offender likableness on forgiveness and revenge in the workplace. 1999;25(5):607-31.
3. Lavafpour Noori F, Zaharakar K, Sanai Zaker B. A Study of Effectiveness of Group Forgiveness Therapy in Reducing Aggression among 11-13 Year Old Male Adolescents in City of Dezful. Journal of Sciences Medical of University Sadoughi Shahid. 2012;20(4):489-500. (Full Text in Persian)
4. Orbon M, Mercado J, Balila JJP-S, Sciences B. Effects of forgiveness therapy on recovery among residents of drug rehabilitation centers. 2015;165:12-20.
5. Webb JR, Robinson EA, Brower KJJATQ. Forgiveness and mental health among people entering outpatient treatment with alcohol problems. 2009;27(4):368-88.
6. Beygi A, Mohammadifar MA, Najafi M, Rezayi AM. Relationship of Spirituality and Forgiveness with Family Cohesion and Adaptability in Veterans. Quarterly of Iranian Journal of War & Public Health. 2016;8(1):33-9. (Full Text in Persian)
7. Daneshgar M. Forgiveness from the perspective of psychology and Christian theology. Journal of philosophical and theological researches. 2010;50:107-16. (Full Text in Persian)
8. Romero C, Friedman LC, Kalidas M, Elledge R, Chang J, Liscum KRJJBM. Self-forgiveness, spirituality, and psychological adjustment in women with breast cancer. 2006;29(1):29-36.
9. Kalantari M, Esmaili M. Analytical overview on the theory of positive psychology [Available from: <http://ui.ac.ir/Dorsapax/userfiles/Sub26/Dr.kalantari-Dr.esmaili.pdf>]. (Full Text in Persian)
10. Zimmer Z, Jagger C, Chiu C-T, Ofstedal MB, Rojo F, Saito YJS-ph. Spirituality, religiosity, aging and health in global perspective: A review. 2016;2:373-81.
11. Ardalan MR, Sechehani Z, Serchehani M. The relationship of teachers, Spiritual intelligence to Quality of work life in District 2 primary teachers in Shiraz. Journal of New Approaches in Educational Administration. 2014;5(1):81-102. (Full Text in Persian)
12. Khodapanahi M, Saleh sedghpoor B, Asghari A, Harirchi I, Katibaei J. The structural relationships between social support and hope in patients with cancer. Journal of Psychology. 2010;14:284-98. (Full Text in Persian)
13. Mikaeli Manee F, Babae Z, Hasani M. Investigating the Relationship between Religiousness, Spiritual Intelligence and Forgiveness with Social Adjustment in First Year Students. Psychology and Religion. 2016;9(1):123-42. (Full Text in Persian)
14. Zohar D. Spiritual intelligence: The ultimate intelligence: Bloomsbury publishing; 2012.
15. Yang K-P, Mao X-YJJjns. A study of nurses' spiritual intelligence: A cross-sectional questionnaire survey. 2007;44(6):999-1010.
16. Abdullahzadeh H, Keshmiri M, ArabAhmadi F. Spiritual Intelligence Scale. Tehran: Azmonyar Pouya; 2011. (Full Text in Persian)
17. Amraee K, Farahani A, Ebrahimi M, Bagherian V. Relationship between personality traits and spiritual intelligence among university students. Procedia Social and Behavioral Sciences. 2011;15:609-12. (Full Text in Persian)
18. Leach MM, Lark RJP, differences i. Does spirituality add to personality in the study of trait forgiveness? 2004;37(1):147-56.
19. Amani M, Shiri E, Rajabi S. The Role of Spiritual and Emotional Intelligence in Predicting of Students' Forgiveness. Knowledge & Research in Applied Psychology. 2014;1(15):73-80. (Full Text in Persian)
20. Ghafoori S, Mashhadi A, Hasan Abadi H. The effectiveness of spiritual psychotherapy based on forgiveness in order to increase marital satisfaction and prevent marital conflicts of couples in the city of Mashhad. Journal of Fundamentals of Mental Health. 2013;15(4):45-57. (Full Text in Persian)
21. Ebrahimi O. Investigating the relation between Spiritual intelligence components and religious orientation dimensions with interpersonal forgiveness among students in high school of Tabriz city. Tabriz: Department of Human and Educational Sciences, Islamic Azad University- Tabriz Branch; 2015. (Full Text in Persian)
22. Arabgol F, Mahmoudi Gharaei J, Shoshtari M. The effect of education life skills on performance students in fourth grade. Advances in Cognitive Science. 7(3):172-80. (Full Text in Persian)
23. Ebrahimi E, Navabinejad S. Compare the effectiveness of group counseling based on forgiveness and hope the general anxiety Secondary school students in Tehran. Journal of Family and forgiveness. 2013;10(3):55-75. (Full Text in Persian)
24. Ehteshamzadeh P, Ahadi H, Enayati MS, Heidari A. Construct and Validation of a Scale for Measuring Interpersonal Forgiveness. Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology. 2011;16(3):443-55. (Full Text in Persian)
25. Hoseeni Nasab SD, Hashemi T, fotuhi S. The Relationship between Religious Orientation and Marital Adaptation. Journal of modern psychology research. 2009;4(14):82-93. (Full Text in Persian)
26. The holy Quran. Al-Baghareh. verse 178. Translated by: Fooladvand MM. Tehran: Office of Islamic history and Studies; 1998.